

ДАВЛАТ МУАССАСАЛАРИДА ТОВАР-МОДДИЙ ЗАХИРАЛАР ҲАРАКАТИНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ

Хайитов Шерзод Пардабоевич

Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Тошкент молия институти (ТМИ)

e-mail: shshsh777@umail.uz

Аннотация. Мақолада давлат муассасаларидаги товар–моддий захиралар ҳаракатини ҳужжатлаштиришнинг асосий масалалари кўриб чиқилган, бошланғич ҳисоб ҳужжатлар рўйхати, бухгалтерия ҳисоби регистрлари аниқланган. Давлат муассасаларида товар–моддий захиралари ҳаракатини ҳужжатлаштиришнинг услубий жиҳатлари очиқ берилган. Товар–моддий захиралар ҳаракатини ҳужжатлаштиришнинг амалий жиҳатлари ҳуқуқий ҳужжатларга асосланган ҳолда кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: бошланғич ҳисоб ҳужжатлари, бухгалтерия ҳисоби, бухгалтерия ҳисоби регистрлари, бюджет, давлат муассасаси, инвентаризация, товар – моддий захиралари, ҳужжатлаштириш.

ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ ОФОРМЛЕНИЕ ДВИЖЕНИЯ ТОВАРНО- МАТЕРИАЛЬНЫЕ ЗАПАСОВ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Хайитов Шерзод Пардабоевич

доктор философии по экономическим наукам (PhD)

Ташкентский Финансовый Институт (ТФИ)

Аннотация. В статье рассмотрены основные вопросы документального оформления движения товарно-материальных запасов в государственных учреждениях, определены перечень первичных учетных документов, регистры бухгалтерского учета. Выявлены методические аспекты оформления движения товарно-материальных запасов в государственных учреждениях. Рассмотрены практические аспекты документального оформления движения товарно – материальных запасов на основании правоустанавливающих документов.

Ключевые слова: первичные учетные документы, бухгалтерский учет, регистры бухгалтерского учета, бюджет, государственное учреждение, инвентаризация, товарно-материальные запасы, документация.

DOCUMENTARY REGISTRATION OF THE MOVEMENT OF COMMODITY-MATERIAL STOCKS IN GOVERNMENT AGENCIES

Khaitov Sherzod Pardaboevich

Doctor of Philosophy in Economic Sciences (PhD)

Tashkent Institute of Finance (TIF)

Abstract. The article considers the main issues of documenting the movement of commodity - material stocks in government agencies, defines a list of primary accounting documents, accounting registers. The methodological aspects of the registration of the movement of commodity-material stocks in government agencies are revealed. The practical aspects of documenting the movement of commodity-material stocks on the basis of title documents are considered.

Key words: primary accounting documents, accounting, accounting registers, budget, government agency, inventory, commodity-material stocks, documentation.

КИРИШ

Товар – моддий захиралар давлат муассасалари фаолиятини таъминлашнинг муҳим омили бўлиб, реал эҳтиёжни аниқлаш учун уларнинг мавжудлиги ва ҳаракати тўғрисида тезкор, тўлиқ маълумот беришни тақозо қилади. Бухгалтерия ҳисоби ташкилот иқтисодий фаолиятининг барча хўжалик жараёнларини ҳужжатлаштиришни ўз ичига олганлиги сабабли, товар – моддий захиралар каби активларнинг элементини ҳужжатлаштириш масалалари жуда долзарбдир.

Давлат муассасаларида товар – моддий захиралари бўйича амалга оширилган ҳар бир хўжалик муомалалари ҳужжатлаштирилади. Яъни, бунга муассасаларда товар – моддий захиралари кирим ва чиқим қилинган, бир жойдан иккинчи жойга ўтказилган ва моддий жавобгар шахсларнинг алмашган ҳолатларини мисол тариқасида келтириб ўтиш мумкин.

Давлат муассасаларида товар – моддий захиралари ҳаракатини ҳужжатлаштиришдан мақсад ташкилотда товар – моддий захираларининг ички назорати ва молиявий ҳисобот шаклларида тўғри акс эттирилишини таъминлашдир [8, 82–86].

Бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот маълумотларининг тўғрилиги ҳамда ишончлилиги активлар ва мажбуриятларни мажбурий тарзда инвентаризациядан ўтказиш орқали тасдиқланар экан, албатта давлат муассасаларида ҳам товар – моддий захиралари ҳаракати тўлиқ ҳужжатлаштирилиши талаб этилади. Чунки, инвентаризация жараёнида товар – моддий захиралар билан биргаликда уларнинг ҳужжатлари ҳам тўлиқ текширилади. Шу боисдан, давлат муассасаларини бухгалтерия хизмати ходимлари ва моддий жавобгар шахслар томонидан товар – моддий захираларининг ҳаракати ҳам ҳуқуқий жиҳадан, ҳам услубий жиҳатдан тўлиқ ва тўғри ҳисоб ҳужжатларида акс эттирилиб борилиши керак. Бу ҳам танланган тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилаб беради.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Тадқиқ қилинаётган мавзу доирасида мамлакатимиз ва хорижлик иқтисодчи олимларнинг илмий ишлари ўрганилди. Шунингдек, олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотларнинг амалий жиҳатлари таҳлил қилинди.

Хорижлик иқтисодчи олимлардан И.П.Воробьева, А.Л.Спесивцева ва Г.А.Барышевларнинг асарларида “моддий захиралар – бу давлат муассасасининг ўз уставига мувофиқ ижтимоий, бошқарув ва бошқа функцияларини бажариш учун зарур бўлган муассасанинг номолиявий

активларидан бир қисми” дея таърифланган. Олимлар томонидан товар – моддий захирлари классификация қилиниб, бюджет ташкилотларида ҳисоб сиёсатининг энг муҳим вазифаси товар – моддий захираларининг сақланиши ва мақсадли ишлатилишини таъминлашдан иборат эканлиги илмий –услугий жиҳатдан асослаб берилган. Шунингдек, товар – моддий захираларини ҳисобга олишга асос бўлувчи бирламчи ҳужжатлар ва регистрлар жадвал шаклда акс эттирилган [4, 42 – 48].

Моддий захираларни тан олиш тартиби, уларни таснифлаш, баҳолаш методологияси ва уларни ҳаракати бўйича хўжалик муомалаларини ҳужжатлаштириш О.Е.Качкова, Т.И.Кришталева ва М.Ф.Овсийчукларнинг илмий тадқиқотларида ўз аксини топган.

Бюджет ташкилотларида моддий захираларни қабул қилиш ва ҳисобдан чиқариш усуллари, таркиби, гуруҳлар ва ҳисоб турлари бўйича таснифланиши ҳамда уларни ҳақиқий таннархини сотиб олиш усулига қараб шакллантириш масалалари ҳам олимлар томонидан батафсил ёртиб берилган [5, 128 – 134].

Мамлакатмиз иқтисодчи олимларидан М.Остонақулов бюджет ташкилотларида материал захиралари ҳисобининг илмий – амалий жиҳатларини ўрганган. Материал захиралари таркиби, бухгалтерия субсчётларида акс эттирилиши, аналитик ва синтетик ҳисобининг юритилиши ҳамда ҳужжатлаштирилиши қисқача баён қилинган [10, 139 – 145].

Бюджет ташкилотларида товар – моддий захиралар ҳисобини ташкил этиш, унинг мақсади ва хусусиятлари, киримини ҳисобга олиш ва уларни баҳолаш, ҳисобдан чиқариш, товар – моддий захиралар бўйича аналитик ва синтетик ҳисобни ташкил этиш ҳамда товар – моддий захиралар ҳисобини юритишда ахборот тизимларидан фойдаланиш масалалари А.Ж.Туйчиев, А.А.Остонукулов, К.Ш.Ибрагимов ва А.С.Турсуновларнинг тадқиқотларида кўриб ўтилган. Товар – моддий захиралар ўрнатилган меъёрини аниқлаш учун белгиланган кўрсаткичлар ҳам олимлар томонидан амалий мисоллар билан кўрсатиб, илмий – услубий жиҳатдан асосланган [11, 196 – 218].

Ушбу мавзуси доирасида юқоридаги иқтисодчи олимларнинг олиб борган тадқиқотлари билан танишганимизда, уларнинг асарларида асосан бюджет ташкилотларида товар – моддий захиралари ҳисоби кенг ёритилган бўлиб, қисман товар – моддий захираларини ҳисобга олишда қўлланиладиган бухгалтерия ҳисоби ҳужжатлари кўрсатиб ўтилган. Лекин, давлат муассасаларида товар – моддий захиралар ҳаракатини ҳужжатлаштириш масалалари бўйича алоҳида тадқиқотлар олиб борилмаган. Шу сабабдан ҳам, мазкур мавзу доирасида тадқиқот олиб боришни зарур, деб ҳисоблаймиз.

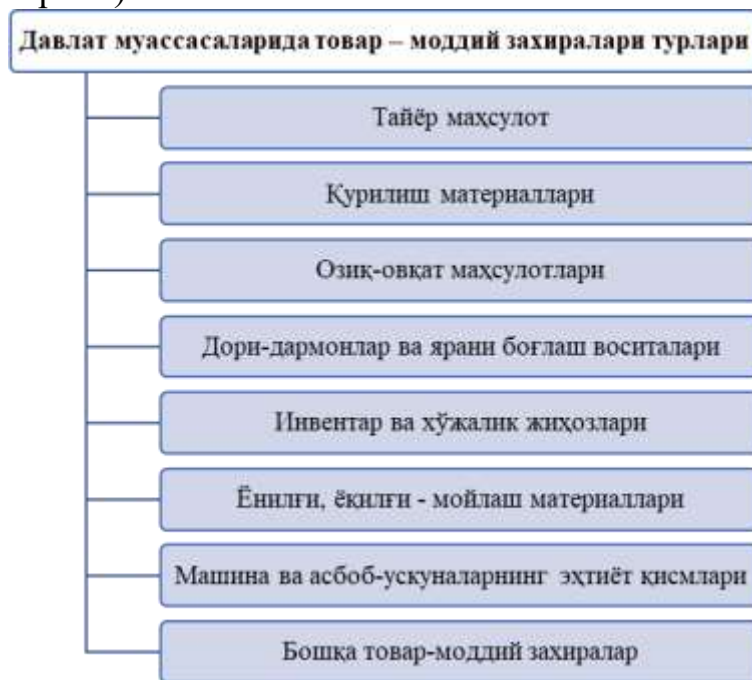
Давлат муассасаларида товар – моддий захиралар ҳаракатини ҳужжатлаштиришнинг услубий жиҳатларини такомиллаштиришда бухгалтерия ҳисоби қоидаларини ҳисобга олган ҳолда тизимли таҳлил, анализ, синтез, таққослаш ва бошқа шу каби бир қанча тадқиқот усулларида фойдаланилган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Товар – моддий захираларига хизмат қилиш муддати бир йилдан ортиқ бўлмаган ёки бир операцион цикл мобайнида фойдаланиладиган мол – мулклар

киради. Товар – моддий захиралар давлат муассасалари томонидан сотиб олинган ёки қайта сотиш учун мўлжалланган товарлар ва бошқа мол – мулкларни ўз ичига олади.

Давлат муассасаларида товар – моддий захиралари қуйидаги турларга бўлинади (1 – расм).

1 – расм. Давлат муассасаларида товар-моддий захиралари турлари¹

Юқоридаги расмда товар – моддий захираларининг турлари акс эттирилган бўлиб, ҳар бир товар – моддий захираси бухгалтерия ҳисобида бошланғич ҳисоб ҳужжатларига асосан ҳисобга олинади.

Давлат муассасаларида товар – моддий захираларининг кирими, жойдан – жойга кўчирилиши, моддий жавобгар шахслар алмашиши ва ҳисобдан чиқарилиши тўлиқ бошланғич ҳисоб ҳужжатлари билан расмийлаштирилади. Буни давлат муассасаларида товар – моддий захиралар ҳаракати турлари бўйича ҳужжатлаштириш жараёнида ҳам кўришимиз мумкин (1 – жадвал).

1 – жадвал

Товар – моддий захиралари ҳаракати турларини ҳисобга олиш учун бошланғич ҳисоб ҳужжатлари²

Ҳужжатнинг номи	Товар – моддий захиралар турлари	Ким расмийлаштиради	Изоҳлар
Товар-моддий захираларни қабул қилиш			
Юк хати		Мол етказиб берувчилар	Ўз ичига: товар - транспорт юк хати

¹Муаллиф томонидан “Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Йўриқнома (2010 йил 22 декабрь, 2169-сон)га асосан тузилган

²Муаллиф томонидан илмий тадқиқот асосида тузилган

			ва транспорт юк хатини олади
Счёт-фактура			Юк хати - счёт - фактура ҳам киради
Далолатнома	Барча товар – моддий захиралар	Моддий жавобгар шахс ва мол етказиб берувчининг вакили (ташкilot томонидан тузилган комиссия иштирокида)	Далолатномалар қуйидаги ҳолларда тузилади: хужжатларнинг ҳақиқий мавжудлиги ва маълумотлари ўртасидаги номувофиқлик ҳолат-ларида, асосий воситаларни тугатишда, товар – моддий захираларининг сифатини текшириб қабул қилиш пайтида.
Талабнома - юк хати (Юк хати (Талабнома))	Товар – моддий захиралар, уларни сотиб олиш, ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулотлар давомида шаклланган ҳақиқий таннарх бўйича ҳисобга олиш	Моддий қийматликларни топширувчи бўлинманинг моддий жавобгар шахси	Хужжатнинг шакли ва унинг қўлланилиши “Бюджет ташкilotларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Йўриқнома (2010 йил 22 декабрь, 2169-сон) билан тасдиқланган.
Бухгалтерия маълумотномаси	Барча товар – моддий захиралар	Бухгалтерия	Хужжатнинг шакли ва унинг қўлланилиши “Бюджет ташкilotларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Йўриқнома (2010

			йил 22 декабрь, 2169-сон) билан тасдиқланган.
Товар-моддий захираларни жойдан – жойга кўчириш (ёки моддий жавобгар шахслар алмашиши)			
Юк хати (Талабнома)	Барча товар – моддий захиралар	Моддий қийматликларни етказиб берувчи бўлинманинг моддий жавобгар шахси Бухгалтерия	Хужжатларнинг шакли ва унинг қўлланилиши “Бюджет ташкilotлари-да бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Йўриқно-ма (2010 йил 22 декабрь, 2169-сон) билан тасдиқланган.
Озиқ-овқат маҳсулотларини бериш учун Меню-Талабнома	Озиқ-овқат маҳсулотлари		
Берилган озуқа ва ем-хашак қайдномаси	Чорвачилик ва бошқа хайвонларни боқиш учун озуқа ва ем- хашак		
Ташкilot эҳтиёжи учун берилган материаллар қайдномаси	Барча товар – моддий захиралар		
Забор картаси	Барча товар – моддий захиралар		
Далолатнома	Барча товар – моддий захиралар	Ташкilotда фаолият юритувчи доимий инвентаризация комиссия	Далолатнома ташкilotдаги моддий жавобгар шахслар ўзгарганда тузилади.
Товар-моддий захираларини ҳисобдан чиқарилиши			
Озиқ-овқат маҳсулотларини бериш учун Меню-Талабнома	Озиқ-овқат маҳсулотлари	Моддий қийматликларни етказиб берувчи бўлинманинг моддий жавобгар шахси Бухгалтерия	Хужжатларнинг шакли ва унинг қўлланилиши “Бюджет ташкilotларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Йўриқнома (2010 йил 22 декабрь,
Берилган озуқа ва ем-хашак қайдномаси	Чорвачилик ва бошқа хайвонларни боқиш учун озуқа ва ем- хашак		

Ташкилот эҳтиёжи учун берилган материаллар қайдномаси	Барча товар – моддий захиралар		2169-сон) билан тасдиқланган.
Юк хати (Талабнома)	Барча товар – моддий захиралар		
Йўл варақаси	Ёнилғи, ёқилғи - мойлаш материаллари		Хизмат автотранспорт воситаларининг йўл босиш йиллик лимити ва улардан фойдаланиш меъёрларига қатъий амал қилинади.
Далолатнома	Барча товар – моддий захиралар	Ташкилотда фаолият юритувчи доимий инвентаризация комиссия	Товар – моддий захиралари қуйидагилар натижасида ҳисобдан чиқарилади: ташкилот эҳтиёжи учун сарфланганда; яроқсиз ҳолатга келганда; камомад аниқланганда; табиий офатлар натижасида йўқотишлар аниқланганда.

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, давлат муассасаларида товар – моддий захиралари ҳаракати турларини ҳисобга олувчи ҳар бир бошланғич ҳисоб ҳужжатлари албатта моддий жавобгар шахслар ёки бухгалтерия хизмати ходимлари томонидан амалдаги норматив – ҳуқуқий ҳужжатларга асосан расмийлаштирилади [9].

Агар давлат муассасаси томонидан бошланғич ҳисоб ҳужжатларининг шакллари мустақил равишда ишлаб чиқилган бўлса, уларнинг рўйхати муассаса ҳисоб сиёсати ёки раҳбарнинг буйруғи билан тасдиқланиши керак. Бу стандарт шакллар тақдим этилмаган ҳужжалик жараёнларини ҳисобга олиш учун мақбул ечим ҳисобланади. Товар – моддий захираларининг аналитик ҳисоби бухгалтерия ҳисоби регистрларида, давлат муассасаси бухгалтериясида ва

моддий жавобгар шахсларда бошланғич ҳисоб ҳужжатлари асосида амалга оширилади (2 – жадвал).

2 – жадвал

Товар –моддий захираларини ҳисобга олиш учун аналитик ҳисоб регистрлари³

Регистр номи	Товар – моддий захиралар тури	Эслатма
Муассасанинг бухгалтерия ҳисобини ташкил қилади ва юритади		
Моддий қимматликларнинг микдор-қиймат ҳисоби ДАФТАРИ (КАРТОЧКАСИ) (296-сон шакл)	Барча турдаги товар – моддий захиралар	Ёзувлар мол етказиб берувчиларнинг счё-фактуралари, юк хатлари ва бошқа ҳужжатларига асосан амалга оширилади
Озиқ-овқат маҳсулотларининг кирими бўйича ЖАМЛАНМА ҚАЙДНОМА (300-сон шакл)	Озиқ-овқат маҳсулотлари	Ёзувлар бошланғич ҳисоб ҳужжатларига асосан амалга оширилади
Озиқ-овқат маҳсулотлари сарфи бўйича ЖАМЛАНМА ҚАЙДНОМА (399-сон шакл)		Ёзувлар озиқ-овқат маҳсулотларини бериш учун Меню-Талабномага асосан амалга оширилади
Материал захиралар бўйича АЙЛАНМА ҚАЙДНОМА (М-44-сон шакл)	Барча турдаги товар – моддий захиралар	Ёзувлар мол етказиб берувчиларнинг счё-фактуралари, юк хатлари ва бошқа ҳужжатларига асосан амалга оширилади
Чорва молларини ҳисобга олиш дафтари (395-сон шакл)	Ёш чорва ва бўрдоқига боқилаётган моллар	Ҳисоб чорва молларининг тури ва ёш гуруҳи ҳақида маълумот беради
Моддий жавобгар шахслар томонидан шакллантирилади ва бошқарилади		
Материалларнинг омбор ҳисоби ДАФТАРИ (М-17-сон шакл)	Барча турдаги товар – моддий захиралар	Омборлардаги товар-моддий захираларнинг ҳисоби моддий жавобгар шахс томонидан материалларни омбор ҳисоби дафтарида фақат

³Муаллиф томонидан илмий тадқиқот асосида тузилган

		номи, нави ва миқдори бўйича юритилади.
Марказлаштирилган таъминот бўйича тўланган моддий қимматликлар ДАФТАРИ (322-сон шакл)		Ҳар бир мол-мулк қабул қилиб олувчи бюджет ташкилотлари бўйича юритилади.
Синган идишларни рўйхатга олиш бўйича КИТОБ (325-сон шакл)	Синган идишлар	Китобга ёзувлар тегишли мансабдор шахслар томонидан ёзилади. Доимий ишлаб турадиган комиссия китобни тўғри юритилаётганлигини назорат қилиб боради

Бунда тайёр маҳсулот ва сотиш учун берилган товарларнинг аналитик ҳисоби алоҳида олиб борилади [6].

Бухгалтерия ҳисобида товар – моддий захиралар бўйича операцияларнинг синтетик ҳисоби тегишли мемориал ордерлар, ташкилотнинг Бош журнал китоби (308-сон шакл) ва молиявий ҳисобот шаклларида бошланғич ҳисоб ҳужжатлари маълумотларига асосан акс эттирилади.

Ҳозирги кунда давлат муассасаларининг бухгалтерия ҳисоби тўлиқ “УзАСБО” дастурий мажмуасида электрон шаклда юритилаётганлиги сабабли ҳисоб ишлари анча осонлашди, товар – моддий захираларининг ҳаракатларини ҳужжатлаштириш, уларнинг назоратини олиб бориш бир мунча тезлашди [7]. Шу билан биргаликда давлат муассасаларида товар – моддий захиралари ҳаракатини ҳужжатлаштиришда амалдаги норматив – ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига ва меъёрларига амал қилишлари шарт.

ХУЛОСА

Таъкидлаш жоизки, давлат муассасаларидаги товар – моддий захиралари ҳаракатини ҳужжатлаштириш ишларини ва назоратини оптималлаштиришга имкон берувчи “Муассаса бўйича ҳужжатлар айланиши графиги” билан тартибга солиниши керак. Бу графикда ҳужжатларнинг номи, ҳужжатни тузиш, текшириш, ишлаш ва архивга топшириш вақти, масъул шахси тўлиқ кўрсатилади. Шунингдек, давлат муассасасининг бўлим ва бўлинмалари кесимида товар – моддий захиралари бўйича ҳисоботларни топшириш муддатлари ва моддий жавобгар шахслар кўрсатилган бўлади. Бу товар – моддий захиралари бўйича тезкор маълумотларни олиш имкониятини беради.

“Муассаса бўйича ҳужжатлар айланиши графиги” муассасанинг ҳисоб сиёсатиغا илова сифатида киритилади ёки алоҳида раҳбар буйруғи билан тасдиқланиши мумкин. Тўғри ишлаб чиқилган “Муассаса бўйича ҳужжатлар айланиши графиги” бухгалтерия хизматининг муассаса бўлим ва бўлинмалари билан ҳамкорликдаги иш сифатини, ҳисобдор ва масъул шахсларнинг ўз вақтида

ҳисобот тақдим қилишини ҳамда ички назоратни амалга оширишни таъминлайди. Бу эса давлат муассасаларининг молия – хўжалик фаолиятига ижобий таъсир қилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. «Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги» йўриқнома (2010 йил 22 декабрь, 2169-сон).
2. Ўзбекистон Республикаси бюджет ҳисобининг стандарти «Товар-моддий захиралар» (7-сон БҲС, 2019 йил 14 январь, 3120-сон).
3. «Бухгалтерия ҳисобида ҳужжатлар ва ҳужжат айланиши тўғрисидаги» Низом (2004 йил 14 январь, 1297-сон).
4. Воробьева И.П., Спасивцева А.Л., Барышева Г.А. Бухгалтерский учет в бюджетных учреждениях: Учебное пособие. – Томск: Изд-во ТПУ, 2012. – 252 с.
5. Качкова О.Е., Кришталева Т.И., Овсячук М.Ф. Бухгалтерский учет в бюджетных учреждениях: учебник. – Москва: КНОРУС, 2022. – 376 с.
6. Кулибоев Азамат Шоназарович (2023) “Давлат тиббиёт ташкилотларида озик – овқат маҳсулотларининг меъёри ва ундан оғишишларни ҳисоблаш”, Лучшие интеллектуальные исследования, 2(1), pp.147–153. Available at: <http://web-journal.ru/index.php/journal/article/view/321>
7. Кулибоев А. Давлат тиббиёт ташкилотларида бухгалтерия ҳисобининг услубий асослари //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 8.
8. Shonazarovich K. A. Regulatory and legal regulation of accounting in budgetary institutions //EPRA International Journal of Economics, Business and Management Studies (EBMS). – 2023. – Т. 10. – №. 6. – С. 82-86.
9. Кулибоев Азамат Шоназарович. (2023). Бюджет ташкилотларида товар-моддий захиралар ҳаракатини ҳужжатлаштириш. Образование наука и инновационные идеи в мире, 27(2), 121–130. Retrieved from <https://newjournal.org/index.php/01/article/view/8513>
10. Остонакулов М. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. – Тошкент, “Iqtisod – moliya”, 2009, –428 б.
11. Tuychiyev A.J., Ostonokulov A.A., Ibragimov K.Sh., Tursunov A.S. Byudjet tashkilotlarida byudjet hisobi. Darslik – Т.: «Iqtisod-Moliya» 2019. –329 б.
- 12.